

Nem őznek való vidék

Moskát Anita: *Irha és bőr*¹

1 GABO Kiadó, Budapest, 2019.

2 A regényben ezt az eljárást teremtésnek nevezik. A szóhasználat, természetesen, nem véletlen. A továbbiakban még lesz erről szó.

3 Giorgio AGAMBEN, *The Open: Man and Animal*, Stanford University Press, Stanford, 2004, 21, 80.

4 Az antropológiai gépezet fogalmáról ld. *Uo.*, 33–38.

5 Erre a sok helyen kimondatlanul hagyott előfeltételre Heidegger is felhívja a figyelmet, amikor az állatról szóló, nagy hatású elemzésének egy pontján – miután részletesen kifejtette, hogy miért tekinti az állatot világszegénynek – elismeri: „Csak az ember felől nézve szegény az állat a világot illetően, de az, hogy valami állat, az önmagában nem világnélkülözés.” (Martin HEIDEGGER, *A metafizika alapfogalmai*, ford. ARADI László és OLAY Csaba, Osiris, Budapest, 2004, 334.)

Moskát Anita harmadik regénye, az *Irha és bőr* egy viszonylag egyszerű alapötletre épül: egy közelebről nem meghatározott eljárás² révén egyes állatok átalakulnak, és kisebb-nagyobb mértékben az emberhez válnak hasonlóvá. Fizikai megjelenésüket és viselkedésüket tekintve mindannyian megőrzik valamennyit állati eredetükből, de kognitív téren nem sokban térnek el az emberektől. Érdekes, hogy a regényről szóló első értékelések rendre az idegengyűlölet kérdése felől közelítették meg ezt az alaphelyzetet, ami részben azzal is magyarázható, hogy a kortárs magyar spekulatív fikció területén az utóbbi időben feltűnően nagy azoknak a regényeknek a száma, amelyek a kulturális és/vagy faji idegenség kérdését tematizálták.

Az idegenség problémája valóban fontos szerepet játszik Moskát Anita regényében, s az ezzel kapcsolatos kérdésfeltevés (Vajon hogyan reagálna az emberiség egy vele egyenrangú faj megjelenésére?) rokoníthatóvá teszi olyan regényekkel, mint Brandon Hackett *Xenója*, Veres Attila *Odakint sötétebbje*, vagy éppen László Zoltán regénye, a *Távolvíz*, de az efféle párhuzamok éppen az *Irha és bőr* egyik legfontosabb eleméről terelik el a figyelmet. Arról, hogy itt az idegenségnek egy egészen speciális esetéről van szó, nevezetesen az ember és az állat viszonyának a kérdéséről, amely – ha hihetünk Giorgio Agambennek – kultúránk egyik alapkérdése.³

Az emberivé vált állatokkal (a regényben fajzatoknak és kimeráknak is nevezik őket) szembeni emberi reakciók nagy része tehát nem egyszerűen az idegengyűlöletből vagy a mástól való félelemből fakad, sokkal inkább az állatban rejlő emberitől (és az emberben lakozó állatitól) való rettegésből és zavarból. Más szóval abból a felismerésből, hogy lehetetlen éles határvonalat húzni ember és fajzat, illetve ember és állat között. A nyugati kultúra mindig is oppozíciókban gondolkodott az emberről (test és lélek, földi és égi stb.), és magát az ember fogalmát is leggyakrabban valamivel (leginkább az állattal) szemben határozta meg. Az ember és az állat közti különbség a nyugati filozófia több mint kétezer éve során folyamatosan újratermelődött, s hol az állat antropomorfizálásának, hol pedig az ember animalizálásának gondolatában csúcsosodott ki, de mindig is alá volt vetve egy „antropológiai gépezetnek”⁴, amely az ember és az állat viszonyának kérdését kizárólag az ember felől volt képes artikulálni.⁵

Ebből a horizontból szemlélve már a regény címe is az ember és az állat egymáshoz való viszonyára utal, miközben a mellérendelő szerkezet problematizálja is ezt a viszonyt. Első pillantásra az irha (szinekdochikusan) az állatot jelentheti, míg a bőr az embert. A regény első fejezetében ezt olvashatjuk: „Jolán horkantott, a könyökét vakargatta ott, ahol az őzirha és az emberbőr összefolyt.” (12) Az idézetben az irha az őzfajzat Jolán öztermészetét jelöli, a emberbőr pedig emberi mivoltára utal, mindemellett pedig hangsúlyozódik a kettő határának elmosódása is („összefolyt”). Jolán egyszerre őz és ember; lehetetlen eldönteni, hol a határ állati és emberi énje között. Innen nézve a címben megjelenő „és” kötőszó nem feltétlenül az ember és az állat egymás mellé helyezésére (és ekként különválaszthatóságukra) vonatkozik, hanem kölcsönös átjárhatóságukra. Irha és bőr egyaránt állati és emberi, hiszen bőre az állatnak is van, nemcsak az embernek, amiképp az irha sem kizárólag az állat sajátja. Az emberre mondják tréfásan: elhordja (félíti, kiporolja) az irháját.⁶ A regénycím ennek megfelelően azt is jelzi, hogy az állat és az ember nem stabil pontok, hanem folyamatosan metszik egymást. A regényben megjelenő fajok ennek a gondolatnak a megtestesítőiként is felfoghatók.

A regény három fő nézőpontkarakterrel operál, mindhárman fajzatok. Kirill, az őzfajzat egy blogger, aki szeretné megírni a fajzatok történetét; ő az implicit szerzője azoknak a fabuláknak, amelyek időről időre megszakítják a történetet. Pilar, a regény másik központi figurája borzfajzat. Őt – aki a fajzatok többségével ellentétben nem egy szocializációs központban töltötte fajzatléte első időszakát – annyira megbabonázták az emberi kultúra olyan „vívmányai”, mint a szappanoperák és a valóságshow-k, hogy legfőbb vágya, hogy szerepelhessen a tévében. A harmadik központi figura August, a Nemzetközi Fajzatügyi Szervezet (NFSZ) szakértője, aki a fajzatok egyenjogúságának elfogadtatásáért küzd, és akiről az emberek sokáig nem is tudják, hogy fajzat, hiszen a testén nem láthatóak állati eredetének nyomai (pontosabban a ruhája elrejtje ezeket a nyomokat).

Az a tény, hogy mindhárom nézőpontkarakter fajzat, lehetővé teszi, hogy a regény két perspektívát érvényesítsen egyszerre: az emberit és az emberen kívülit. Ez utóbbi nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a fajzatok kívülről – és meglehetősen kritikusan – tekintenek az emberre, hanem abban is, hogy másképp érzékelik maguk körül a világot. Állati énjük nyomai nem csupán testükön mutatkoznak meg, de olyan képességekben is, amelyekkel az emberek nem rendelkeznek. Kirill például képes a „csordája” tagjainak szemével látni, tud jelezni nekik, ha veszély közeleg stb. Ez azonban mégsem jelenti azt, hogy kevésbé lenne emberi, mint a regény emberalakjai. Az, ahogyan Kirill, Pilar és August gondolkodnak és cselekszenek, ismerősen esendő (tehát a maga módján nagyon is emberi). Mindegyikük eljut fontos felismerésekig, de néha már túl későn. Hoznak jó döntéseket, de számos rossz döntést is. Bátran szembenéznek önmagukkal, majd gyáván megfutamodnak. Egyszóval

6 Vö. „**irha** fn 1. Prémés állatbőr. [...] 4. biz <Kif-ekben:> az ember bőre, ill. az ember maga.” (*Magyar értelmező kéziszótár*, második, átdolgozott kiadás, főszerk. PUSZTAI Ferenc, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003, 577.)

7 KERESZTES Balázs,
Kultúrtechnika =
Média és
kultúratudomány:
Kézikönyv, szerk.
KRISZTALÓSI Beatrix és
Mészáros Ráció Kiadó,
Budapest, 2018,
304.

8 Vö. Uo.

ugyanolyan bonyolult lények, mint bármelyik ember. Ugyanakkor félrevezető lenne őket antropomorfizált állatokként értelmezni. A regény – a fajok sorsán keresztül – éppen azt a nyugtalanító kérdést szegezi nekünk, hogy mit is tekinthetünk tulajdonképpen embernek, miközben igyekszik ezt a kérdést több irányból – jogi, politikai, filozófiai, teológiai és biológiai szempontból – körüljárni.

„Az emberi és állati lények közötti különbség nem gondolható el kultúrtechnikai közvetítés nélkül.”⁷ Ilyen kultúrtechnikának számít az állattartásra szánt, elzárt terek – karámok, ketrecek, akolok – létrehozása, amelyek markáns határvonalat képeznek ember és állat között, ily módon fenntartva ember és állat ontológiai különbségének *látszatát*.⁸ Az *Irha és bőrből* a fajok olyan, szögesdróttal körülvett gettókban élnek, amelyeket az emberek rendszeresen látogatnak, s ott a fajtasort – mintha valamiféle bizarr állatkertről lenne szó – simogatják, etetik és fényképezkednek velük. Akárcsak az állatkeretekben, itt is elaltatják azokat az egyedeket, akik agresszivitást tanúsítanak az emberrel szemben. A fajtasorttal való bánásmódot jogi előírások szabályozzák, amelyeknek a regisztrációs chip ugyanúgy részét képezi, mint az oltási könyv. „Amíg nem vettek nyilvántartásba egy fajtát, gyakorlatilag nem létezik.” (30) Nem csoda, hogy ezek között a körülmények között a fajok is kialakítják a maguk politikai ellenállását. A nyájnak nevezett csoport – amelynek összetartozását a házfalakra festett és tetoválásként viselt páros ujjú pata is jelzi – nem riad vissza a radikális eszközöktől sem. Az ellenállásnak ugyanakkor megvannak a szelídebb formái is: a Nemzetközi Fajtasortügyi Szervezet békésebb úton igyekszik kivívni a fajok alapvető jogait.

Az alapvető jogokért folytatott küzdelem a fajok esetében szorosán összekapcsolódik az önazonosság megalkotásának gyakorlatával. Kirill tevékenységében, a fajokról szóló fabulák gyűjtésében nem nehéz identitásképző műveletet látni. Az öltözködésükben még az embereket utánzó, de szintén a saját identitásukat kereső nyáj tagjai számára pedig nem az lesz a fontos elsősorban, hogy ki ember, hanem hogy ki fajta. Számukra a fajhoz tartozás nem biológiai kérdés: „Aki sapiensek közt él és sapiensként viselkedik, az nem fajta, hanem áru” – mondja egyikük (335), ezzel is hangsúlyozva a választás lehetőségét. Az önazonosság nem olyasmi, amivel eleve rendelkezünk; az, hogy mik vagyunk, mindenekelőtt tetteink döntenek el. A regénybeli fajok sorozatosan egzisztenciális döntéshelyzetek elé kerülnek, amelyek során szembe kell nézniük állati eredetükkel. Ez nem egyszerűen azt jelenti, hogy le kell győzniük azt („Miért ne lehetne egy őz erős?” – teszi fel a kérdést magának Kirill [299]), hiszen az lesz számukra az egyik legfőbb tanulság, hogy eredetüket nem tagadhatják meg teljesen; de éppen ez az eredet az, amiben osztoznak az állatvilágból korábban kiemelkedett emberrel. A saját csiga-eredetét szégyellő Augustnak így replikázik ironikusan ember barátja, Veronika: „Régen... [...] Mielőtt megszülettem... Zigóta voltam. Elhiszed? Egy kocsonyás, puffadt petesejtből meg egy ficándozó spermiumból olvadtam össze. Az embrionális fejlődésem

undorító. Egy burjánzás. Sejt a sejtre, először szederszerű izé lettem, aztán...” (400)

A regényben nemcsak az a gondolat tér vissza, hogy mennyire emberek a fajok, hanem az is, hogy mennyire állatiak⁹ az emberek egyes megnyilvánulásai. Gondoljunk csak az olyan, öntudatlan testi reakciókra, mint amikor Veronika madárkaromként görbíti be ujját (41), vagy amikor Theodor félelmét pupillája árulja el (214). Ezekben a helyzetekben egy-egy, a törzsfajlás korábbi szakaszából származó biológiai örökség tör felszínre. Bár az *Irha és bőr* játékba hoz mitológikus elemeket, a regényben mégsem az ember és az állat (fajzat) közötti szimbolikus kapcsolat lesz hangsúlyos, hanem a biológiai rokonság. Moskát Anita egy interjúban így fogalmazott ezzel kapcsolatban: „Az állat-ember hibridek ősi toposz, elég a mitológiai vonatkozásokra gondolni, de a fantasy is sűrűn használja (bár sokszor inkább díszletként), én mégsem ezekből indultam ki. Biológiai megközelítést kerestem, és ehhez szerintem leginkább az egyetemi tanulmányok nyújtottak inspirációt: az anatómiaoktatásnál nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy megértsük, a törzsfajlás különböző fokain hogyan változnak a szervek, az idegrendszer, hogy értsük, a madár szárnyában és az ember felkarjában az a csont valójában ugyanaz. Ezek a párhuzamosságok, ez a rendszer kezdett izgatni, és ez magával vonta, hogy a hibridábrázolás sem lehet szimbolikus vagy díszletszerű.”¹⁰

Mind a kiragadott példák, mind pedig az önértelmezés arra mutatnak rá, hogy a legfontosabb metszéspontot ember és fajzat között biológiai (testi) létük képezi. Ez nyilvánul meg abban a jelenetben, amelynek során a fajok radikális frakciója túszul ejt egy csoport turistát, akik a következőképpen végzik:

Hajnali háromkor találtak rá a turistákra. Nem a rendőrök akadtak nyomukra, a fajok engedték szabadon a túszokat. Egy járőr vette észre az alakokat a szocializációs központ előtt. Távolról csak árnyakat és körvonalakat látott, és mivel furcsállta a dolgot, közelebb ment.

Mind a harminckilencen meztelenek voltak. Hajukat tövig nyírták, borostás fejbőrükön megvillant az utcalámpa fénye, és jól látszott a nyakukra kötött szíj is: piros, kék és sárga műanyag pántok, mint amilyet egy palotapincsire vagy terrierre adnak. Remegő kézzel próbálták letépni a saját és mások nyakörveit, de hiába; utólag derült csak ki, hogy a csatjaikat pillanatragasztóval rögzítették, le kellett vágni róluk. Hosszú porázzal kötötték ki őket a szocializációs központ biciklitárolójához. Ahogy egyre dühösebben és rémültebben menekültek, összegabalyították a kötelekeket, rángatták a láncokat. Tálakban konzerv kutyaeledelt tettek ki nekik, és a zűrzavarban felrúgták azokat, lábszárokról csirkeszaga csorgott.

A járőr szerint úgy nyöszörögtek, hogy biztosra vette, kőbor kutyákat talált, amelyek néha betörnek a gettóba konténereket fosztogatni. (199–200)

August testének fajzat-eredetét ruhája eltakarja; csak ha meztelen, akkor vehető észre, hogy korábban csiga volt. A civilizált ember tes-

9 Ennek egyik sajátos megnyilvánulása, hogy egyes ember szereplők – különböző helyzetekben – állatmaszkot viselnek (19, 150, 206).

10 „Az a csont valójában ugyanaz” – Interjú Moskát Anitával az *Irha és bőr* című kötetéről (kérdőző: BORBÍRÓ Aletta) = <http://www.prozanostra.com/iras/az-csont-valojaban-ugyanaz-interju-moskat-anitaval-az-irha-es-bor-cimu-koteterol> [Letöltve: 2019.08.12.]

tét is ruha fedi, ám ha mezítelen, nem sokban különbözik az állattól (fajzattól). Az idézett szövegrész utolsó bekezdésében mindez ráadásul egy ember nézőpontjából látható. A turisták nem szokványos viselkedése (a láncok dühös rángatása, belegabalyodás a pórázba) és az ugyancsak szokatlan körülmények (nyakra kötött szíjak, kutyaeledel) miatt a járőr először azt hiszi, kutyaakat lát.

Ez a szituáció egy másik, a regény végén olvasható jelenet előképeként (és bizonyos értelemben annak inverzeként) is felfogható. Itt a fajzatokkal szolidaritást vállaló emberek egy csoportja jelenik meg meztelenül, miközben a fajzatok likvidálására kiküldött fegyveres egység tagjai – a fenti járőrhöz hasonlóan – zavarba jönnek, mert nem tudják eldönteni, hogy fajzatokat látnak vagy embereket.

Ready-made, fotósorozat, 2004, Borszék Projekt, Borszék

Némán, a ruhátlan testüket közszemlére téve nem lehetett eldönteni róluk, fajzatok-e vagy emberek. Meg se rezzentek a rájuk szegeződő puskák láttán, ami lehetett akár macacsság vagy a friss átváltozottak természetes reakciója, hogy nem értik a szavakat. [...] Személyi szám, adószám vagy egészségbiztosítási adatok nélkül csak testek voltak. Nem látszott a Facebook-profiljuk, az ismerőseik száma, a családi állapotuk, a hírfolyamban megosztott macskás videók vagy a szülinapi köszöntések. Sehoh az érettségi bizonyítványuk, az anyjuk neve. Nincs születési idejük, nincs telefonszámuk, se priuszuk, foglalkozásuk vagy lakóhelyük. Csak bőr és haj és fanszőr. Ha ruhát viselnek, az talán segített volna. Magassarkúban vagy öltönybe bújva a civilizáció látszatát kelthették volna, de csupaszon, ahogy egy fajzat bújik ki a karamellából, és ahogy az ember születik magzatmázasan, nem különböztek. (571–572)

Ebben a különösen fontos szövegrészben három különböző mozzanatra érdemes felhívni a figyelmet. Elsőként arra, hogy milyen összetevőket nevez meg az emberi létezés fő kritériumaiként: a személy azonosíthatóságával kapcsolatos hivatalos adatokat (személyi szám, adószám, egészségbiztosítás, családi állapot stb.), valamint az öltözködést. Ez utóbbi kapcsán arra is felfigyelhetünk, hogy a megemlített ruhadarabok (magassarkú, öltöny) elsősorban a nyugati kultúra tartozékai, annak is a jómódúbb lakosságára jellemzőek. Mintha embernek az számítna, aki rendelkezik ezekkel a tartozékokkal. A második mozzanat a ruha hiánya. Akárcsak az előző részletben, az emberek itt is ruha nélkül jelennek meg, ami nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy megkülönböztethetetlenek legyenek a fajzatoktól. Úgy tűnik, emberi test és fajzattest között nincs lényegi különbség. A különbséget csak a ruha teszi, valamint az azonosítást szolgáló tényezők – ezektől viszont az ember könnyen megfosztható, illetve saját akaratából is megszabadulhat. Végezetül meg kell említenünk, hogy nemcsak ruhátlanságuk miatt válnak a fajzatokhoz hasonlóvá az emberek, hanem a némaságuk miatt is. A nyelvben sokáig azt a küszöböt látták a gondolkodók, amely elválasztja egymástól az embert és az állatot. Csak a huszadik század második felében dőlt meg ez a nézet, főként az etológia eredményeinek köszönhetően. Ma már tudjuk, hogy egyes állatfajokra nemcsak a nyelvhasználat jellemző, hanem a tudatos eszközhasználat, valamint számos olyan kognitív képesség is (például arcok felismerése), amelyeket korábban kizárólag az embernek tulajdonítottak.¹¹

A regény – Darwin¹² szellemében – azt hangsúlyozza, hogy emberek és fajzatok között nincs *szubsztanciális* különbség. Ahogyan törzsfajlódése során az emberi faj fokozatosan vált azzá, ami (illetve, ahogyan egyedfejlődése során az ember fokozatosan válik azzá, aki), úgy a fajzatokról is elmondható, hogy egy ehhez hasonló evolúciós utat járnak be – csak sokkal gyorsabb ütemben. Ez az út mindegyikük esetében más és más. Vannak fajzatok, akik átváltozásuk után életképtelenné válnak. Mások az emberekkel való együttélésre nem lesznek alkalmasak (például azok, akik nem tanulnak meg beszélni, s így – emberi szempontból – szocializációra képtelennek minősülnek). Mindannyiukban közös azonban, hogy változnak.

11 A kérdéskörhöz – sok egyéb mellett – ez a magyarul frissen megjelent könyv is ajánlható: Frans DE WAAL, *Elég okosak vagyunk, hogy értsük, milyen okosak az állatok?* ford. MÁTIĆ Róbert, Alexandra, Pécs, 2018. (Köszönet H. Nagy Péternek, amiért felhívta a figyelmem erre a könyvre.)

12 Darwin így fogalmaz *A fajok eredetében*: „Jölehet az ember és a magasabb rendű állatok értelmi képességei között óriási a különbség, ez a különbség fokozati, és nem minőségi.” Idézi DE WAAL, *I. m.*, 9.

Az átváltozás folyamatjellege lépten-nyomon hangsúlyozódik a regényben. A fizikai átváltozás viszonylag gyorsan lezajlik mindannyiuknál, de a kognitív és mentális átalakulás ennél jóval több időt vesz igénybe. A regényalakok közül kétségkívül Pilar figurája a legérdekesebb ebből a szempontból. Akárcsak az emberek esetében, Pilar személyiségfejlődésének első stádiumát is az imitáció stratégiája jellemzi leginkább. A borzfajzat a többiektől eltérő környezetben, egy szobába zárva tölti fajzatléte első szakaszát, ahol „gazdája” mellett legfőbb információforrása a televízió. Ez, magától értetődően, jelentős mértékben meghatározza Pilarnak a világról kialakított képét. Viselkedésében állandóan a szappanoperák hőseit igyekszik utánozni, gesztusainak és mondatainak jó része reklámokból származik. Olyannyira azonosul ezekkel a mintákkal, hogy kezdetben fel sem merül benne, hogy ő esetleg fajzat, és nem ember. „Én is sapiens vagyok” – mondja büszkén (64).

Későbbi tapasztalatai – miután „gazdája” megszabadul tőle, a gettóba kerül Kirill és a többi fajzat mellé – ráébresztik arra, hogy nem egészen az, akinek eddig gondolta magát. Pilar innentől fogva az asszimiláció stratégiáit is működtetni kezdi. Legfőbb törekvése, hogy emberré váljon és szerepelhessen a tévében. Érdemes megjegyezni, hogy Pilar ezzel nincs egyedül. A regény több szereplője vélekedik úgy, hogy az állatoknak az lenne a legjobb, ha emberré válnának. Kirill például a magatehetetlenül, kómában fekvő teremtő teste mellett azon sajnálkozik, hogy nincs aki a többi állatnak segítsen emberré válni. Mintha az emberré válás jelentené az állatok számára az üdvözülést vagy a boldogságot. „Ha a teremtő ébren lenne, segíthetne rajtuk. Mind emberré válnának.” (274) Egy galambfajzat szintén úgy vélekedik, hogy maguk az állatok is emberré szeretnének válni: „Mind át akarnak változni. A Föld összes állata azt a kiváltságot szeretné, amit mi már megkaptunk.” (273) Ez a gondolat azonban arra a hamis ideológiára és teológiára épül, amely szerint az emberi lét magasabb rendű minden más létformánál, és minden faj akkor jár jól, ha emberré válik. A fajzatoknak rá kell ébredniük, hogy ez az út téves. A felismerés azonban áldozatokkal jár.

Pilar, aki korábban Kirillhez és az idézett galambfajzathoz hasonlóan úgy gondolta, hogy: „Ha az állatoknak lenne választásuk, mindannyian át akarnának változni. Ki ne cserélné le a primitív életét a sapiensek csodáira?” (320), fokozatosan jut el annak felismeréséig, hogy nem emberré kell válnia, hanem önmagává. A borzfajzat a regény egyik legmegrázóbb jelenetében olyan áldozatot hoz, amely után semmi sem lesz már olyan (őt magát is beleértve), mint előtte volt: megcsonkítja magát. Ez az áldozathozatal, illetve az ahhoz vezető tapasztalatok, megérlelik Pilarnak a felismerést, mely szerint nem mások által létrehozott mintáknak kell megfelelnie, hanem saját magát kell megalkotnia. Csak ennek felismerése után tudja megfogalmazni a következőket: „Pilar vagyok, borzfajzat. Nincsenek szüleim. Nem tudom, hogyan és miért keletkeztem. De itt vagyok, és nem hagyom, hogy mások találjanak ki. Saját magamat kell kitalálnom.” (438) Ezzel végleg maga

mögött hagyja mind az imitáció, mind az asszimiláció gyakorlatát, és elérkezik szellemi fejlődése harmadik szakaszába, amit majd továbbiak követnek; elsőként az a stádium, amelyben már nemcsak magára gondol, hanem a közösség többi tagjára is (568).

Kirill és August más utat járnak be, s a többi fajzatnak is megvan a saját története. Ahelyett, hogy az ember és a fajzat (vagy az állat) elvont fogalmait állítaná szembe egymással (mint számos bölcseleti okfejtés teszi¹³), a regény a szereplők egyéniségére helyezi a hangsúlyt. Ha mindenkinek saját magának kell megtalálnia a maga útját (Pilar szavaival: mindenkinek saját magának kell kitalálnia magát), akkor nem az lesz a fontos, hogy mi a különbség ember és fajzat között, hanem az, hogy miben különbözünk másoktól. Az *Irha és bőr* egyértelműen az egyéniség elismerése és a választás szabadsága mellett teszi le a voksát. Ez azonban felvet két fontos kérdést: Milyen előzetes emberfogalomra támaszkodik a regény? Tekinthető-e esszencialistának¹⁴ a regényben körvonalazódó emberfogalom?

Kezdjük az utóbbival. Egyrészt a regény nagyon is reflektáltan kezeli a kérdést, amikor azzal szembesít, hogy embernek lenni nem csupán faji (biológiai) kérdés, hanem kulturális, sőt kultúrtechnikai is. A kultúralitás jelentőségét az egyes fabulák is hangsúlyozzák, hiszen eltérő kultúrákból származnak, s ily módon is utalnak az ember kulturális beágyazottságára és az ebből származó különbségekre. Az esszencialista felfogással szembeállítható továbbá az a felismerés is, hogy az ember fogalma nem választható el a kultúrtechnikáktól. Erre megint csak Pilar lehet jó példa, aki sokáig így definiálja önmagát: „Apám egy őzfajzat, anyám a televízió” (169). A mondat egyszerre hangsúlyozza a biológiai és a technomediális összetevők szerepét az egyén önmeghatározásában. Azt, hogy kik vagyunk, részben biológiai tényezők határozzák meg, vagyis az öröklődés (bár Pilar a mondatban nem vér szerinti, hanem választott apjára utal), másrészt pedig az olyan technomédiák (például a televízió), amelyeken keresztül önmagunkra reflektálunk, s amelyek révén képet alkotunk magunkról.

Ugyanakkor van a regénynek egy erőteljes szólama, amely egyértelműen a felvilágosodás örökségét viszi tovább – két vonatkozásban is. Egyfelől kitüntettként kezeli a méltóság, az önbecsülés és a mások általi elismerés szempontjait; a regény főalakjainak sorsa legalábbis erről tanúskodik. Pilar, August és Kirill döntéseit alapvetően határozzák meg ezek a szempontok. Mindez akkor nyer sajátos értelmet, ha figyelembe vesszük korunk egyik meghatározó történetfilozófusának, Francis Fukuyamának a gondolatait, aki az ember és az állat különbségét abban látja, hogy az előbbi „más emberek vágyára is vágyik, vagyis azt kívánja, hogy »elismerjék«.”¹⁵ Ez a kijelentés – túl azon, hogy lényegi különbséget tételez fel ember és állat között (és ebből a szempontból távol áll a regény gondolatvilágától) – arra a hegeli gondolatra vezethető vissza, amely szerint a történelem egyik mozgatórugója az emberi méltóságért, az önbecsülésért és a mások általi elismerésért vívott küzdelem. Ha azonban Fukuyama kijelentése nemcsak az emberekre, hanem a fajzatokra is érvényes (márpedig úgy tűnik, hogy

13 A filozófiai diskurzusban gyakran megfigyelhető, hogy a filozófusok állatról vagy az állat kérdéséről beszélnek, ezzel azonban nemcsak több millió, egymástól nagyon eltérő fajt mosnak össze (vonnak egy közös fogalom alá), de elterelik a figyelmet arról is, hogy az egyedek között olykor komoly különbségek vannak. Éppen ezért nincs értelme például annak a kérdésnek, hogy felismerik-e magukat az állatok a tükörben. Mert vannak fajok (és azon belül konkrét egyedek), amelyek igen, és vannak, amelyek nem. Vö. DE WAAL, *I. m.*, 27, 37, 38.

14 Az esszencialista felfogás abból indul ki, hogy az ember rendelkezik valamiféle sajátos lényeggel, ami megkülönbözteti minden más élőlénytől.

15 Francis FUKUYAMA, *A történelem vége és az utolsó ember*, ford. SOMOGYI Pál László, Európa, Budapest, 1994, 12.

16 Bár ez a folyamat az egyes gondolkodóknál olykor eltérő előjellel jelenik meg. Rousseau szerint az ember természettől fogva jó, és csak a társadalom teszi rosszá. Hegel ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy önmagunk képzése révén – ami nem történhet meg a társadalomban működő intézmények nélkül – tudunk csak felemelkedni a humanitásig.

17 Lásd a regény 199–200. és 571–572. oldaláról származó idézeteket és kommentárjukat.

erről van szó), akkor nem tartható fenn ember és fajzat lényegi különbségének gondolata. Másfelől pedig világossá válik, hogy a regénynek ez a jelentésrétege a gondolkodásunkat a mai napig meghatározó hegeli elképzelés jegyében bontakozik ki, s ennyiben – kimondatlanul is – a felvilágosodás egyik alapgondolatát örökíti tovább.

Az *Irha és bőr* implicit emberfogalma egy másik szempontból is a felvilágosodás örökösének tekinthető. A filozófiai gondolkodásban nagyjából a 18. század végétől válik egyre meghatározóbbá az a gondolat, hogy az embernek nincs eleve kijelölt helye a világban (a középkor, amely az embert Isten képmásaként fogta fel, ezt még nem így gondolta), ebből következően pedig az embernek lehetőségében áll, hogy képezze és tökélesítse magát, s így valaki mássá váljon, mint aki korábban volt. Ez a gondolat egyrészt feltételezi az egyénnek mint önállóan cselekvő és gondolkodó individuumnak az elismerését, másrészt pedig nagy hangsúlyt fektet a szabad választás lehetőségére. Rousseau-tól Hegelig a korszak számos gondolkodója vélekedett úgy, hogy embernek nem születünk, hanem azzá válunk.¹⁶ Moskát Anita regényét mélyen áthatja ez a gondolat. Kirill, August és Pilar története az ilyen értelemben felfogott emberré válás története, ahol az ember nem valami előzetesen adottat jelent, hanem annak lehetőségét, hogy valami többé váljunk, mint amik eredetileg voltunk. Mind az önbecsülés, a méltóság és a mások általi elismerés kivívása, mind pedig az egyén szabadságának és tökéletesedésre való lehetőségének gondolata alapvetően meghatározza mindhármuk életútját. Emiatt mondhatjuk azt, hogy a regényben megjelenő emberfogalom a felvilágosodás örökségéből merít.

Ugyanakkor a regény mégsem fogant kizárólag a felvilágosodás szellemében, hiszen vannak benne olyan mozzanatok, amelyek nem egyeztethetők össze a felvilágosodás gondolatvilágával. Ezek egyike az ember és az állat közötti szubsztanciális különbség tagadása. Míg a felvilágosodás – mint láthattuk, még az olyan kései leszármazottaknál is, mint Fukuyama – ragaszkodik az ember és az állat ontológiai szétválasztásának gondolatához, addig az *Irha és bőr*ben nincs lényegi különbség ember és fajzat (illetve ember és állat) között. A fajzatok ugyanúgy állatokból alakultak át valami mássá, mint az emberek. Innen nézve válik érdekessé August válasza, amikor nekiszégezik a kérdést, hogy az emberek vagy a fajzatok mellé akar-e állni. August ugyanis visszautasítja a választást (s ezzel tagadja ember és fajzat szembeállítását), és ezt mondja: „nem gondolom úgy, hogy egyik fajta élet értékesebb lenne a másiknál” (508). Nem sokkal később pedig így fogalmaz: „Nem választok a fajzatok és a sapiensek közt, mert nekem nem ez számít. Az életet választom.” (511) Ez a kijelentés annak a – korábban már taglalt – gondolatnak a radikális változata, amely szerint ember és fajzat testi közösséget alkotnak.¹⁷ A kijelentés radikalitásához nem fér kétség, hiszen egyenrangúként kezeli az emberi és a nem emberi életet. Azt a kérdést azonban nyitva hagyja, hogy mit ért az élet fogalma alatt.¹⁸

Ha minden élet egyenrangú, és az ember nem tölt be megkülönböztetett szerepet az élőlények között, akkor jár némi teológiai követke-

ményekkel is.¹⁹ Mindez azért lehet érdekes, mert a regényben a kezdetektől fogva jelen van egy szakrális jelentésréteg, amely az olyan kifejezések frekventált alkalmazásában is megmutatkozik, mint teremtés, teremtő, isteni megnyilatkozás, templom, Bárány stb. Már önmagában is beszédes, hogy a fajzatok átváltozásának folyamatát teremtésnek nevezi a narrátor, illetve maguk a szereplők is (holott a fajzatok nem *ex nihilo* jöttek létre, hanem állatokból alakultak át), a folyamat elindítóját pedig teremtőnek. Az első teremtés (értsd: a fajzatok átváltozásának első hulláma) 2000 húsvétvasárnapjára esett, amikor is az állatok – „mintha hívást hallanának, isteni parancsot” (10) – egyszer csak elkezdtek átalakulni, s az emberek isteni megnyilatkozást láttak ebben (33). Mivel olyan folyamatról van szó, amelyre korábban nem volt példa az emberek (és az állatok) történelmében, s amelynek a háttere (miértje) is homályban marad, nem meglepő, hogy a magyarázatok között a szakrális értelmezés lesz a domináns.

Mindez azonban idővel megváltozik, s a jelenségek szakrális értelmezése egyre inkább másodlagossá válik. Ebből a szempontból fontos lehet a szövegben megjelenő mítoszok újraírásainak elemzése,²⁰ hiszen már ezek az átiratok is jelzik a szakralitás egyfajta dekonstrukcióját. Ez a tendencia tetten érhető továbbá a szakrális metaforika fokozatos háttérbe szorulásában is, illetve abban, ahogyan a megmagyarázhatatlan jelenségek fokozatosan magyarázatot nyernek. Kiderül ugyanis, hogy a teremtés első napja azért esett húsvétra, mert akkor ért rá az első teremtő. „Semmi szakrális oka nincs, hogy húsvétra esik [a teremtés] – mondja August (516), egyszerűen csak arról van szó, hogy húsvét nem munkanap, így Gerda, a teremtő akkor tudta befejezni a munkáját. A későbbiekben a teremtő személye is elveszíti egyedi státuszát, hiszen megtudjuk, hogy többen is képesek arra, amire ő. Nem egyetlen teremtő van tehát, hanem több, ráadásul egyikük sem mindenható (ahogyan azt egy teremtőtől elvárnánk), hanem nagyon is esendők és tökéletlenek. A történet végére a szakrális értelmezés csupán a jelenségek magyarázatának egy lehetséges, de korántsem a legfontosabb formájává válik.

A regény szóhasználata (lásd: teremtő, teremtés) azonban megközelíthető egy másik irányból, a spekulatív fikció hagyományára felől is. Igazat adhatunk H. Nagy Péternek, aki szerint: „A műbeli kimérékat nem technológiai úton hozzák létre, hanem teremtik. Az »embercsinálás« szörnyszerűsége alapján ez a képlet olyan kontextusba illeszthető, melyben a Pygmalion- és Frankenstein-történetek átvezetnek a poszthumán korba, a hibrid identitás terepére...”²¹ A regény valóban rendelkezik egy olyan jelentésréteggel, amely révén összefüggésbe hozható a poszthumanizmus fogalmával. Ha abból indulunk ki, hogy a poszthumán nem az ember utánit jelenti, hanem annak felismerését, „hogy amit embernek neveztek, az mindig is az emberi és a nem emberi ontológiai összefonódá-

18 Az „élet” ugyanúgy nem tekinthető egyértelmű és semleges fogalomnak, mint ahogyan az „ember” sem. Elég, ha csupán az egymástól oly távol eső életdefiníciókat állítjuk egymás mellé, mint amilyen a francia fenomenológus Michel Henryé vagy a NASÁ-é. Vö. „Az élet nem valamiféle specifikus fenomén, nem egy létező és nem is a létezők egy neve, amelyhez csakis »a világ kívülségében« juthatnánk oda. Az élethez az életben juthatunk oda, hiszen maga az élet jut oda magamagához. Az erendődő fenomenalizáció nem a másvalami megnyilatkozása, hanem önfeltárlás. *Az élet feltárlkozik...*” Michel HENRY, *Az élet feltárlkozik*, ford. SUTYÁK Tibor, Vulgo, 2004/1., 76. Illetve: „A NASA által használt definíció szerint az élet önfenntartó, darwini evolúcióra képes kémiai rendszer.” KERESZTURI Ákos, *Asztrobiológia*, Magyar Csillagászati Egyesület, Budapest, 2011, 41. Idézi H. NAGY Péter, *Párhuzamos mintázatok*, NAP Kiadó, Dunaszerdahely, 2013, 58. (67. l.)

19 Agamben szerint ez egyenesen oda vezet, hogy nemcsak az ember és az állat válik elgondolhatatlanná, hanem talán az isteni is. Ld. AGAMBEN, *I. m.*, 21.

20 Ettől azonban most eltekintünk.

21 H. NAGY Péter, *Teremtőerő-trilógia – Moskát Anita regényei III.* = https://mapopkult.blog.hu/2019/06/25/teremtoero-trilogia_moskat_anita_regenyei_iii [Letöltve: 2019.08.15.]

sából származik”²², akkor kijelenthetjük, hogy ebben a tekintetben az *Irha és bőr* a poszthumán horizontban helyezhető el. Ugyancsak efelé mutat az a kérdésirány is, amely a teremtéssel mint „embercsinálással” jelenik meg a szövegben. A regénybeli teremtés ugyanis végső soron nem más, mint beavatkozás az élő teremtmények „természetes” fejlődésébe, amely felvet etikai kérdéseket, s e téren szintén érintkezik a poszthumanista diskurzusokkal.

Regényében Moskát Anita egyedülálló érzékenységgel nyúl egy nagyon fontos és aktuális problémához, s úgy szembesít annak számos vonatkozásával, hogy közben nem feledkezik meg a kivitelezés kérdéséről sem. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az *Irha és bőr* a kortárs magyar spekulatív fikció megkerülhetetlen, már most hivatkozási alappá vált (és megkockáztatjuk: idővel klasszikussá váló) darabja. Olyan könyv, amelyet minden gondolkodó lénynek (legyen az ember, állat vagy fajzat) el kellene olvasnia.

Ready-made, fotósorozat, 2004, Borszék Projekt, Borszék

